

Gunnar D Hansson: Dostojevskij vs Ahlin. Noteringar x tio +

Ett. För ett år sedan hade vi ett samtal här i detta hus om Søren Kierkegaard och Lars Ahlin. Då påstod jag att Lars Ahlins intresse för Søren Kierkegaard inte går att spåra i det tidiga (opublicerade och publicerade) författarskapet. Så förhåller det sig inte med Dostojevskij. Han finns med redan från allra första början. Och långt tidigare än Luther. Från 15-årsåldern. Och vi har författarens egna ord om saken:

Hösten 1930 började jag min första studiecirkel – i svenska – och lyckades verkligen hålla mig kvar bägge terminerna; jag lånade nu böcker på ABF-biblioteket och läste proletärförfattarnas 20-talsproduktion, särskilt skakad blev jag av Rudolf Värnlunds böcker *Vandrare till intet* och *Det druckna kvarteret*, men också Dan Andersson, Gustav Hedenvind-Eriksson, Martin Koch, och Eyvind Johnson. Jag läser även annat: Upton Sinclairs alla böcker, Gladkova Cement och andra sovjettryssar som är översatta, Martin Andersen-Nexö osv. Så småningom hittar jag Dostojevskij, som blir den alla överskuggande.

Och kanske bör det här sägas att Rudolfs Värnlunds av Lars Ahlins omnämnda båda böcker *Vandrare till intet* och *Det druckna kvarteret* tillhör de mest Dostojevskij-anstuckna i den svenska 1900-talslitteraturen. Och den unge Lars Ahlin tog med kraft ställning för Rudolf Värnlund mot Ture Nermans angrepp på Värnlund som Nerman menade hängav sig åt ”busromantik”, en företeelse i högsta grad skadlig för den svenska arbetarklassen. Först i en tidningsartikel ”Busromantik och social dikt” (*Folkets Dagblad Politiken* 11.11 1931) och sedan under en beryktad offentlig debatt i Klara Folkets Hus. Det var författare av det slag som oroade sin läsare som intresserade Lars Ahlin – och Rudolf Värnlund var en sådan.

Två. ”Att i åsikternas och ideologiernas kamp /.../ förnimma den ofullbordade dialogen om de yttersta frågorna förmår endast en polyfonist som Dostojevskij”, skriver Michael Bachtin i *Det dialogiska ordet* (s. 269). Samma sak skulle kanske kunna sägas om Lars Ahlin. ”Andra sysselsätter sig med frågor som kan lösas inom ramen för en epok.” Så inte Dostojevskij, så inte Lars Ahlin (även om han nu inte i är en ”polyfonist” i sträng bachtinsk mening). Lars Ahlin har alltid sökt ett större språk – det är här Dostojevskij kommer in – traumat är också tidens trauma,

mänskolivets trauma. Det handlar om en ”förlorad naivitet” – och om att förhålla sig till och rentav ”acceptera det oacceptabla”. De sociala omständigheternas ”omedvetna förkastelseval” är, tror jag, en djupt liggande punkt i Lars Ahlins författarskap och något som föregår hela hans romanestetik.

Tre. Dostojevskij – ”den alla överskuggande”. I ett brev från 27 juli 1936 till David och Iris Palm på Fränsta folkhögskola (på 60 maskinskrivna sidor) skriver en 21-årig Lars Ahlin: ”Mitt stilideal är den gamla hederliga realistiska-konstruktionsromanen, och står lika fjärran från modernistisk subjektivism och reportage, som den står fjärran från naturalistisk fotografiskildring. Att förena Dostojevskijs glödande prosa med Thomas Manns väl avvägda intellektualistiska är min äregirighet.”

Och tre år senare, den 12 oktober 1939, skriver den f.d. eleven till sina båda välgörare i Fränsta om sitt ”nästan sjukligt överkänsliga och misstänksamma väsen”. ”Men: man kan ju knappast säga att Dostojevskij, 1800-talets största människokännare, precis klarade sig med elegans i människornas värld.” Identifikationen är tydlig. Och så här står det i brevet om den refuserade romanen ”Fjäril utan vingar” (som kom att döpas om till ”Underklassare av blodet”). Hela idékonstruktionen med Ibsen och Dostojevskij skulle senare komma att dyka upp i romanen *Om* från 1946 – men i citatet som följer gäller det alltså ”Fjäril utan vingar”:

Jag har ännu inte hört något från Natur och Kultur. Jag har emellertid börjat arbeta om min roman. Jag skall försöka reda upp i virrvarret, fördjupa vissa skildringar, rätta en del fel. Jag skall ta det mera kronologiskt. Den skall få kapitel under fyra huvudavdelningar, som skall heta: 1) Ansikte till låns, 2) Barnet utan mor, 3) Änkornas Gud, 4) Barnet utan far.

Barnet utan far blir en motsvarighet till Barnet utan mor. Ibsen fick ju gestalta skeendet då modern blev kvinna, från att vara ett skänkande du förvandlades hon till ett begärande jag, som måste vara "helt alene". Dostojevskijs Bröderna Karamasov skall bli utgångspunkten för Barnet utan far. Det är egendomligt att Ibsen och Dostojevskij skrev sina arbeten samtidigt. – Om Ni läser kapitlet: ”Förbrytare i andens värld” [= i *Bröderna Karamazov*], finner Ni det hela. Det återfinns i sista volymen och är en del av den geniale försvarsadvokatens försvarstal. Här möter vi den moderna tidens demoniska dialektik. Sonen har fått möjlighet att frändöma fadern det sanna faderskapet. Ja, han blir legitimerad att betrakta fadern-avlaren som en främling, ja som fiende. Krossa-den-skändliga-motivet! Men hur fasansfullt är det

inte för den intellektuella Ivan, som vämjs inför faderns gräsliga habitus och hemligt önskar hans död, att från Smerdjakovs mun höra att han, just han liknar fadern mest av alla barnen!

Fyra. Hans-Göran Ekmans avhandling om Lars Ahlins tidigaste böcker handlar till stora delar om jämförelser med Dostojevskij. Och en gång på 1970-talet (enligt Göteborgs dåvarande register om pågående avhandlingar) hade den titeln ”Ahlin och Dostojevskij”. Ekman jämför och hittar stora likheter och överensstämmelser. Men Lars Ahlin dök upp på disputationen i april 1975 och var kritisk till hela tilltaget: ”Mitten är odrucken kvar”, dundrade han bland annat. Dessutom underkände han handledaren Gunnar Brandell – ”Med professor Brandells litteratursyn kan man inte handleda om mitt författarskap.” Jag var där, på plats i den stora aulan i Uppsala. ”Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större.” Thomas Thorild och Lars Ahlin – hur olika de än är – så företer de vissa likheter i självkänsla.

Fem. Det går att likt Hans-Göran Ekman leta lån och överensstämmelser mellan de båda författarskapen. Men det är förstås något med egenarten man inte kommer åt. Och inte heller vad man skulle kalla det latent eller osynliga Dostojevskij-beroendet. Som i romanen *Fromma mord* (1952). Dess huvudperson är Lars Ahlins svar på furst Mysjkin i *Idioten*. (Om jag inte minns fel så har Olov Hartman eller Erik Hj. Linder påpekat detta.) Fromma mords huvudperson Aron är en religiöst anstucken borderline-figur som återvänder till sin hemstad Sundsvall. Och han är i samma ålder som Mysjkin när denne återvänder till St Petersburg – 26-28 år. Kanske skulle åtskilligt kunna klarna vid en parallellläsning av de båda romanerna – beträffande ”avvikaren som social katalysator” – de väldiga olikheterna till trots.

Sex. Lars Ahlins Dostojevskij-beroende och Dostojevskij-läsning djupnar med åren. Romanen *Natt i marknadstältet* (1957) är ett exempel. Beroendet har blivit till dialog, till *intertext* (ett ord som litteraturvetare älskade för några år sedan), till ett slags lågintensiv Dostojevskij-påverkan genom hela romanen. Det är bara det att Lars Ahlin år 1957 är långt säkrare än förr i att hantera detta beroende. Han tycks känna sin egenart och styrka, han vet att han inte är Dostojevskij, att han inte äger föregångarens psykologiska och romantekniska mångstämmighet, och han vet att hans mångstämmighet är av ett helt annat slag. I *Natt i marknadstältet* kan man säga att Lars Ahlin söker ett slags (avspänt) ”skriv-stöd” hos Dostojevskij på ett sätt han aldrig förut gjort.

Tydligast kanske i berättelsen om den illaluktande Gris-Lasse som rör sig mellan stadens soptipp och den kyrka vi just nu befinner oss i närheten av. Gris-Lasse har en litterär syster i Dostojevskijs ”Stink-Lisaveta” (i kapitlet med samma namn i ”Tredje boken” av *Bröderna Karamazov*). Även hon rör sig mellan stinkande slum och kyrkorummet. Motivöverensstämmelsen är närmast övertydlig, men det litterära utförandet, eller dess storform, helt annorlunda. På vilket sätt – det får var och en avgöra.

Sju. ”Där du står, står ingen annan”, lyder en av de viktigaste meningarna i *Natt i marknadstältet*. Det är Alexis Bring som säger detta till Paulina. Och fortsätter, med ett tydligt eko från Dostojevskijs Ivan Karamazov: ”Sanningen är aldrig skarpsinnig, men stundom fasansfull.” Återigen är det Alexis Bring som framstår som den Dostojevskij-påverkade. Och i kapitlet i ”Människor, se dessa armar” om hamnarbetaren (och eremiten) Kornelis Fält, Närkingen kallad – återfinns ett bibelställe hämtat ur *Bröderna Karamazov*:

Lyssna öron, hör min kropp. I Us land levde en man som hette Job; han var en ostrafflig och redlig man, som fruktade Gud och flydde det onda. Åt honom föddes sju söner och tre döttrar; och han ägde sju tusen får, tre tusen kameler, fem hundra par oxar och fem hundra åsninnor, därtill tjänare i stor mängd. Så var denna man mäktigare än någon annan i Österlandet. – Hur gick det för Job? Vad kan vi lära av den ostrafflige mannens öde? Det är jag, Kornelius Fält, som talar – änteligen ...

Alltså exakt samma ställe ur *Jobs bok* som den fromme Karamazovbrodern Aljosja infogat i eremitmunkens fader Sosimas livsberättelse. Både Sosisma och Närkingen har under sitt liv identifierat sig med Job, ”Herrens lidande tjänare”. Såsom i Kaldéen så ock i Ryssland och i Sundsvall. Tydligare kan ingen påverkan bli. En påverkan med fullständigt bevarad egenart – ett av tecknen på betydande litteratur.

(Men det är förstås inte bara Dostojevskij som spökar i *Natt i marknadstältet*, det gör även två kvinnliga författare (i utformandet av Alexis Bring-gestalten skymtar konturerna av den terapeutiska pratkvaren doktor O’Connor från Djuna Barnes *Nattens skogar* (sv. övers. 1956) och i porträttet av den socialdemokratiska idealisten och strejkbrytarbekämparen Lennart Käck finns en medveten hänvisning till Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga*, till kapitlet om kapten

Lennart, kallad ”Guds vandringsman”. Ett slags litterär ”polyfoni” – men av ett annat slag än den som Michael Bachtin skrivit om och kartlagt i boken *Dostojevskijs poetik* (sv. övers. 1991; rev. 2010)).

Åtta. Johan Öberg har inför detta seminarium och samtal apropå Bachtins bok om Dostojevskij sagt att vad Bachtin tycks mena är att det är själva ”det talande varat som helhet” som kommer till uttryck genom Dostojevskijs ord:

Allt är med, tycks Bachtin mena, alla är delaktiga och speglar sig i de ord som framförs, och ordens ambivalens och totala inklusivitet uppkommer genom att de är riktade mot och från en serie polariserade medvetanden som försöker bemäktiga sig ordens innebörder och hålla de andra utanför. Och misslyckas med detta företag. Även om man tar ett sådant betraktelsesätt på allvar är det ändå både intressant och relevant att fundera på vad som exkluderas, vad som inte får plats inom dess ram. Hur ser de eventuella exkluderingsmekanismerna ut i en världsbild som på fullt allvar, som en karnevalsfigur, påstår sig kunna svälja allt, inkludera allt. [...] Är det så att [Dostojevskijs] misslyckade privata ideologiska uppfattningar trots allt slår igenom? Och att samma problematik gäller hans kvinnobilder?

Och vad med kvinnorna hos Lars Ahlin? [= tidig kritikerupptäckt: Kerstin Anér *Damernas värld* nr 4, 1949 – ”En man om oss. Om kärlekens ansvar” – C. P-n *Västgöta Demokraten* 4.12 1949 – ”En kvinnornas förbedjare” – rec. av *Huset har ingen filial*] Jag är inte alltid så särskilt entusiastisk inför jämförelser mellan författarskap. Men eftersom vi nu svårt syndar i denna fråga är det frestande att ta upp saken. Jag skulle gärna vilja se ännu en avhandling om detta – som tar sin utgångspunkt i Bachtins tes om Dostojevskij, om att ”allt är med”. Fördomar, nytänkande – allt. Yvonne Hirdman, historieprofessor, som var den som en gång införde begreppet ’genus’ i svensk forskning i dess moderna betydelse – hon skulle ha varit med här idag, men tvingades tacka nej av hälsoskäl. Hon skrev i ett mail– när hon insåg att hon måste tacka nej till att vara med här i Sundsvall – så här om denna genus-fråga: ”Både Dostojevskij och Ahlin är författare, duktiga författare, som inte skriver stereotypa bilder av kvinnor. Vi torde – alltså – klara oss utan

någon närvarande högt specialiserad genusvetare.” Det skulle jag själv inte ha vågat säga. Och inte på detta enkla självklara sätt. Vi får återkomma till saken i det samtal som följer.

Nio. En av de första gångerna jag samtalade med Lars Ahlin om min tilltänkta avhandling om *Fromma mord* uppmanade han mig att läsa vad Långholmenläkaren Andreas Bjerre hade skrivit om Dostojevskij. Alltså Bjerres engagerat inträngande uppsats ”Dostojevskij som kriminalpsykolog” (i *Forum* 1921, s. 31-45 och hans bok *Bidrag till mordets psykologi. Kriminalpsykologiska studier* (1925). (”Han är långt intressantare än sin bror”, dvs. den uppburne själsläkaren och Freud-introduktören Poul Bjerre.) Filosofen Axel Hägerström excellerar i överord om Andreas Bjerre i *Svenskt Biografiskt Lexikon* – och kallar honom ”en kriminologisk föregångsman i Norden”: ”I en liten Dostojevskijuppsats i *Forum* 1921 framträder starkt hans kongenialitet med den store mästaren på området.” Lars Ahlin läste alltså inte bara Dostojevskijs egna texter – utan allt han kunde komma över om författaren. Synd bara att Michael Bachtins bok om Dostojevskij från 1929 nådde Lars Ahlin alltför sent. Ett sent eko från Andreas Bjerre (om Raskolnikov som symbolisk-icke-kriminell brottsling) kan man kanske spåra i Paulinas fråga till Alexis Bring i *Natt i marknadstältet*: Paulina: ”- Får man mörda, Alexis? [...] Alexis: - Man! Vad har jag med ”man” att göra.” [...] Paulina: ”- Får jag mörda, Alexis?” Beskrivningen av en litterär ”symbolisk” brottshandling som växer fram ur en specifik situation finns både hos Dostojevskij och hos hans lärjunge Andreas Bjerre. Och som om man så vill vidareförs av Lars Ahlin.

Tio. Richard Steffens skoltantologi *Översikt av svenska litteraturen. Femte delen. Tiden 1900—1920* återopagas ofta i översikter av den svenska arbetardiktens historia. Dess inledning, som på sin tid väckte ett visst rabalder för att den för första gången lät den s.k. proletärdikten bli till en del av den nationella litteraturen, är med rätta berömd. Men den kanske ändå är mer berömd än läst. Så här säger Steffens:

Ett starkt och samlat huvdintryck blir [...] bestående: den dystraste uppfattning av den nuvarande mänskliga tillvarons former och den hänsynslösaste naturalism i framställningen härav, som hittills framträtt i världslitteraturen, i förening med en fast tro av ideal anläggning eller, i varje fall, orubblig viljestyrka. [...] en naturalism på en grundval av mystik och metafysik. Detta är om icke det absolut så dock relativt nya i tidens litteratur. Sina närmaste fränder ha dessa författare inom den ryska litteraturen, varav de dock ej torde vara direkt avhängiga.

Det är svårt att översätta kulturer. De sociala och politiska omständigheterna för det larsahlinska författarskapet skiljer sig från de dostojevskijska förutsättningarna. Det är kanske utifrån dessa skilda författarskapspositioner vi ska försöka orientera oss i de likheter och olikheter som kan finnas. (Jag har i *Ärans hospital* (1999) skrivit om en strukturellt likartad existensupplevelse hos de båda författarna – en kort text med titeln ”Ögonblicket för diktarens födelse”. En något annan sak – den lämnar vi tillsvidare därhän.)

Olikheterna är betydande: den ene är en son till en lågadlig fattigläkare – i ett totalitärt system där den hemliga tsaristiska säkerhetstjänstens övervåld tycktes vara utan slut – och aldrig kom att få något slut. Jämlikheten – en kristen idé utan förbindelse med de realpolitiska förhållandena. Den andre – uppvuxen i en tid av folkrörelseförhoppningar om en kommande mer jämlik samhällsordning. Förhoppningar med ideella förtecken och med ständiga besvikelser för den enskilde. Utopin hägrar – ännu är det långt till vacklande välfärdsstater och poet-socialistisk totalitär högerpopulism.

SLUTPUNKT: Ingmar Bergman 100 år, Lars Ahlin 103 år.

Dostojevskij & Lars Ahlin som bibelläsare — Skriften & den bokstavligt ”poetiska” kristendomen — allegorin...

(Inledning vid ett panelsamtal på temat Lars Ahlin & Fjodor Dostjevskij den 24 oktober 2018, arrangerat av Lars Ahlin-sällskapet och Gustav Adolf-församlingen i Sundsvall.)